

Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. yüzyıl da başlayan mütereddit yenilik hareketleri, zihinlerdeki soruyu çözememiş, ancak bazı fikir odakları oluşturabilmiştir.

1877 - 1878 Türk-Rus Harbi sonunda toplanan Berlin Kongresinde (1878) Sırbistan, Karadağ, Romanya imparatorluktan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Eflak ve Buğdan Avusturya'ya bırakılmış, Bulgaristan'a muhtariyet verilmiştir. Batum, Kars, Ardahan Rusların eline geçmiş, Kıbrıs'a İngilizler yerleşmiştir. Fransa Tunus'u, İngilizler Mısır'ı sömürge sınırlarına dahil etmişlerdir.

Avrupada yaşanan Rönesans ve Reform hareketleri ve bunları izleyen bilim ve teknik alanlarındaki gelişmeler, yeni ham madde kaynakları ve bilinmeyenleri arama yolunu açmıştır. Aramalar gelişme sağlamış, gelişmeler ham madde ihtiyacını artırmış ve sömürge politikası gittikçe hızlanarak egemen olmuştur. Gelişmiş Avrupa'nın politik yapısı ham madde ve pazar için sömürge yarışına yöneliktir. Şüphesiz, Osmanlı İmparatorluğu, geniş toprakları, ham madde kaynakları ve pazar olmaya elverişli büyük nüfusu ile uygun bir hedef oluşturuyordu. İlmî ve teknik gelişmeden ekonomik sebebe, buradan politik gerçeklere ulaşan bu durum, Türklerin Avrupa'dan, hatta Anadolu'dan atılması gibi duygusal bir sebeple de güçlenmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğuna yönelik ve "Doğu Sorunu" adı verilen bu politika başarı kazandıkça üçüncü dünya ülkelerini sömürgeleştirmek, işgal etmek kolaylaşmıştır. Türklerin Akdeniz hâkimiyetini kaybetmeleri, Hint Okyanusu'nda Portekiz savaşlarıyla üstünlüğü yitirmeleri batının işgal ve sömürgeciliğine yeni sahalara açmıştır.

Bu tarihlerde Meşrutiyete geçiş hareketleri canlı olarak yaşanmakta, sürekli olarak imparatorluğu kurtarmanın yolları aranmaktadır.

Atatürk'ün yetiştiği dönemde, 1877-1878 Türk-Rus Harbinin sonuçları ve Balkanlardan yüz binlerle göç eden, kitle halinde öldürülen Türklerin acı inişleri henüz anılarda canlı olarak yaşıyordu. Bu çöküntülerle birlikte, üstün özelliklerin kıvılcımı Plevne ve daha sonra 1897 Türk-Yunan Harbi, henüz her şeyin bitmediğinin işaretleri, hayat belirtileri olarak güç ve ümit veriyordu.

Sosyal ortam

Arazi yapısının ve iklimin izleri bölgede yaşayan insanların davranışlarında görülür. Balkanların, özellikle Makedonya'nın sarp dağları, coşkun suları insanların kavgacı yapısı ile bağdaşır, bütünleşirler. Şehir ve ovalarda, her karış toprak için şehitler veren Osmanlı merkez gücü hâkimdir. Manastır ve kiliseler dağ eteklerine, kaçak ve haydutlar zirvelere

çekilmişlerdir. Ovalara hâkim olanlarla dağlarda yaşayanlar uyuşmazlık içerisindeyler.

Osmanlı ile bölgeye gelen adalet ve sevgi, çeşitli dış etkilerle kin ve nefretin hâkim olduğu, ölümün, yok etmenin amaç edinildiği bir ortama dönüşmüştür.

Dağdaki eşkiya, yamaçlardaki kilisenin papazı, kin ve nefret dolu olarak ovalardaki asil güzelliğin ölümünü beklemekte ve çabuklaştırmaya çalışmaktadırlar. Aşağı Makedonya'ya Yunanlılar, Vardar'ın üst vadilerine Arnavutlar, Üsküp'e Sırlar, Rodop Dağları güney yamaçlarına Bulgarlar yerleşmişti. Dağlarda ve dağ eteklerinde yaşayan bütün bu insanlar, Rusya'dan ve diğer Avrupalılardan güç ve ilham alıyor, onlara güveniyorlar, uygun vaktin gelmesini bekliyorlardı. Dış güçler de Hristiyanlığın savunuculuğu görüntüsü altında, azınlıkları kendi amaçlarına uygun olarak kullanıyorlardı.

Atatürk, bunalımlar arasında dünyaya gelmiş, bunalımlar içinde yaşamıştır. Milletini yıkıntıdan kurtararak milli bir devlet kurmuş, gelişme gücünü yitirmiş sentez medeniyeti getirdiği yeniliklerle ve inkılâplarla batı medeniyeti ile yeni bir senteze yönelmiştir.

Atatürk Türk töresinin ve İslâm geleneklerinin egemen olduğu bir aile ortamında yetişmiştir. Baba tarafından büyük dedesi orduda hizmetleri olduğu bilinen Ahmet efendi, dedesi bir mahalle mektebi hocası olan Hafız Mehmet efendi, babası başlangıçta gümrük memurluğu yapan, sonra ticarete yönelen, bir süre "Asakir-i Muavine" Tb. da üstegmen olarak çalışan Ali Rıza efendidir. Annesi Rumeli'nin işgali döneminde Aydın veya Konya'dan gelen ve Sarıgöl bucağına yerleşen bir Yörük-Türkmen ailesinden Sofuzade Feyzullah ağanın kızıdır.

Görüldüğü gibi, Atatürk'ün ailesi, Türk tarihi ile özdeşleşmiş, bütün Türk ailelerinin ortak kaderini yaşayan bir örnektir. Dinine, devletine, geleneklerine bağlı, zaman zaman maddî sıkıntıları olan bir Türk ailesi. Bu aile Selanik'te yaşamaktadır.

Selanik, Bizans'tan beri İstanbul'dan sonra en önemli merkez durumundadır. Birçok fikrin, birçok siyasî olayın oluştuğu, aynı zamanda ticarî ağırlığı olan bir liman şehridir. Ordu merkezidir ve her konuda geniş bir etki alanı vardır. Nüfusunun büyük çoğunluğu Türktür. Müslümanların ve Rumların, Yahudilerin mahalleleri ayrılmıştır. Türk adaletinin ve insancıl davranışının yerleştiği geleneklerle yaşamını sürdüren dengeli, fakat 1877-1878 harbi ve devamındaki olaylarla birbirine şüphe ile bakma

eğiliminin hâkim olmaya başladığı ve sonu gelmez eşkiya takip hikâyelerinin anlatıldığı bir ortamdır.

Atatürk bu ululuk ve kullukların bir arada yaşandığı bir ortamda büyüklüklerin gururu, küçüklüklerin ezikliği içerisinde yetişmiş, küçülme ve küçüklükleri reddeden, hatta isyan eden bir ruh hali ile çocukluğunu yaşamıştır. Uzun bir süre kurtuluş çareleri arayan bir milletin başarısızlıkla sonuçlanmış deneylerinden kaynaklanan düşünce ve hareket birikimini devralmış, her şeye rağmen çare aramaktan yılmamış bir kuşakla beraber yetişmiştir.

Aile ortamı ve çevresi ile birlikte harpler, ayaklanmalar, göçler, eşkiya hareketleri ve Karadağ, Sırbistan, Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ile sürekli kanayan sınırlar Atatürk'ün kişiliğinin oluşmasında önemli etkenler olmuştur.

Şüphesiz, İmparatorluğun sosyal, ekonomik ve politik alanların hepsinde eksiklikleri, yetersizlikleri vardı. Yıkıntıyı durdurmak, yok olmaktan kurtulmak için ihtiyaç duyulan ilk güç ise askerî güçtü. Bu sebeple, toplum bütün kesimleri ile askerliği ve askerî ihtiyaçları ön plânda tutan, öncelik veren bir tutum içerisindeydi.

1856 yılında yapılan Paris Kongresinde gündeme getirilen “Doğu Sorunu”, Osmanlı İmparatorluğu tarafından ana yurdun en önemli bölümü olarak benimsenen Balkanlardaki Türk unsurunun geleceğini büyük ölçüde etkilemiştir. Doğu Sorununu her dış ülke kendi çıkarı yönünde değerlendiriyor, kendi emellerine uygun çözüm için gayret gösteriyordu. Çıkar farklılığına rağmen gayretler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması, parçalanması, Balkanlardan, daha sonra da Anadolu'dan atılması noktasında toplanıyordu. Bu politikadan ilk etkilenenler Balkan Türkleri olmuştur.

Romenlerin, Sırpların, Bulgarların, Yunanlıların azınlık durumunda olmalarına rağmen yaptıkları kötülükler, yönetimi ele geçirdikleri zaman neler yapabileceklerine örnek oluyordu. Bu durumda Türkler, kendi yurtlarında ikinci sınıf vatandaş olmak tehlikesiyle karşılaşıyorlardı.

Azınlıklar arasında gelişen milliyetçilik akımları, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk milliyetçiliğinin gelişmesine sebep olmuştur. Gerek başlangıçta benimsenen Osmanlılık görüşü gerek Türk milliyetçiliği akımları, Balkan Türklüğünü dış mihrakların da, azınlıkların da hedefi haline getiriyor, devletin azınlıklar üzerinde güvenliği sağlama gayretlerinin intikamı da Balkan Türklüğünden alınıyordu.

Ekonomik ortam

Bütün bu şartların etkisi ile, Balkanlarda yaşayan Türklerin sosyal ve ekonomik yapısı Anadolu Türklüğünden farklı gelişmeler göstermiştir. Balkan Türkleri her şeyden önce var olma mücadelesi verilen yerlerde yaşayan kimselerin uyanıklığı içerisinde bulunuyorlardı. Devlet, ekonomik, sosyal ihtiyaçlarını ve güvenliklerini sağlamada yetersiz kaldığı için, Balkan Türkleri kendi çarelerini arama zorunluluğu ile özel teşkilatlanmalara yönelmişlerdir. İhtiyaç zorlamaları ve azınlıklardaki örneklerle şirketleşmeler de görülmektedir. Ancak azınlıklara tanınan kredi ve bürokrasi kolaylıklarına karşılık Türklerin birtakım güçlükleri bulunuyordu.

Azınlıklar, yabancıların kontrolündeki Reji ve Düyun-ı Umûmiye tarafından ve dış ülkelerin verdiği kredilerle desteklenmekte idi. Tarafsız davranmak endişesi ile, azınlıklara Ziraat Bankası gibi devlet kurumları tarafından da daha fazla kredi veriliyordu. Bu durum ve uzun askerlik hizmeti birçok Türk'ün toprağını ve diğer mal ve mülkünü satmasına sebep oluyor, barış şartlarında da sürekli bir göç hareketine kaynaklık ediyordu.

Bütün sosyal faaliyetlerle birlikte, ticaret, hizmetler, kredi sistemi her azınlığın kendi dar çevresi içerisinde tamamlanıyordu.

1939'da Fransa ve İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasına kadar, Balkan Türkleri diğer azınlıklar düzeyinde tekstil, seramik, mobilya ve diğer ev eşyaları üretiyorlardı. Bu anlaşmalarla gümrük vergisinin % 3'e indirilmesi birçok Türk'ün üretimden ticarî alana geçmesine sebep olmuştur.

Azınlıkların boykota kadar varan tutumları Türkleri birleştiriyor, varlıklarını sürdürülebilmek ve durumlarını korumak için sürekli olarak gelişmeye açık bir mücadele içerisinde bulunuyorlardı. Bu mücadele birçok sahada gelişme gösterilmesini sağlıyordu. Balkanlarda eğitim, ulaştırma gibi alt yapılarıdaki yatırımlar bu bölgedeki Türklerin gelişmelerini kolaylaştırıyordu.

Türk ailesi, güçlü yapısı ile varlığını korumaktadır. Kadın, karışıklığın dışında geleneklerin koruyucusu ve iffet âbidesi, erkek güvenlik ve geçim sorumlusudur. Çocuk bu güvenli ortamda her an bir şeyler öğrenen, öğretilen, geleceğin büyük mücaledesine hazırlanan, gösterişsiz fakat güçlü sevgilerle çevrilmiştir. Çocuğa ocağın ve yurdun geleceği gözüyle bakılmaktadır. Türk ailesi biraz içe kapalı fakat istikrarlı, dengeli, güçlü, sağlam amaçlı ve sağlam iç yapılıdır. O tarihte de Türk milletinin büyük

kahırlara göğüs gerebilmesinin en güçlü dayanağı bu sağlam aile yapısı olmuştur.

Atatürk, Balkanların ekonomik, politik ve sosyal ortamında bütün azınlıkları, dış güçleri, bunların emellerini ve çeşitli dinleri tanımış, dinlerin milliyetçilik akımlarının hizmetine verilmesinin tanığı olmuştur. Çeşitli ırkları mücadele içerisinde ve bir arada görmüştür. En büyük karışıklık içerisinde, ırkların ve dinlerin çatışmalarının ortasında yetişmiştir.

Eğitim ortamı

Atatürk'ün yetişmesinde etkili olan ortamlardan biri de zamanın millî eğitim sistemidir.

Atatürk'ün yetişme döneminde, imparatorlukta birbirinden farklı amaçlarla kurulmuş, farklı programlar uygulayan eğitim kurumları vardı. Medrese, batı sistemine göre kurulmuş askerî ve sivil okullar ve azınlıkların kendi cemaatlarının ihtiyacını karşılamak için açtığı okullar yurt dışında dağınık şekilde faaliyet halinde bulunuyorlardı. Bu okulları belli bir amaca yöneltecek bir politika ve ortak bir yönetim bulunmuyordu.

Askerî okulların batı örneklerine göre kurulması Vak'a-yı Hayriye ile başlamıştır. Askerî okullar başlangıçta aynı zamanda nazır sorumluluğu olan Serasker'e, daha sonra Mekâtib-i Askeriye Nezaretine bağlanmıştır.

Askerî eğitimde ilk okul karşılığı olarak, uzak garnizonlardaki subay çocukları ile subay yetimleri için açılan 4 yıllık Sınıfı Mahsusa'lar bulunuyordu. Bu günkü orta okul karşılığı olan rüştiyeler başlangıçta üç, daha sonra dört yıl olarak bütün vilâyet ve bazı önemli sancak merkezlerinde açılmıştı (Kuruluş 1875). Askerî rüştiyelerden mezun olanlar ordu merkezlerinde açılmış bulunan bu günkü lise karşılığı askerî idadîlere devam ediyorlardı. İdadî mezunları, üç yıllık harbiyede eğitim görüyorlardı. Harbiye, başlangıçta yalnız İstanbul'da iken daha sonra 5 merkezde daha açılmıştır. Askerî eğitim sistemi içerisinde Tıbbiye ve deniz subayı yetiştiren Bahriye mektepleri de bulunuyordu. Harp Okullarından derece ile mezun olanlar İstanbul'da bulunan üç yıl süreli Erkân-ı Harbiye mekteplerine devam hakkı kazanıyor ve kurmay yüzbaşı olarak mezun oluyorlardı. Askerî okulların programlarında batı örnekleri kullanılıyor, öğretim kademelerinde batıda eğitim görmüş olanlardan yararlanılıyordu.

Medrese dışındaki sivil okullar da benzer bir uygulama içerisindeydi. Sivil idadî mezunları Tıbbiye, Mülkiye ve Hukukta yüksek öğrenimine devam edebiliyorlardı. Dârülfünûn ile birlikte İlahiyat, Edebiyat ve Fen bilimleri bölümleri de açılmıştır.

Medrese sistemi, mahalle mekteplerinden bölgedeki medreselere ve buralardan Fatih ve Süleymaniye külliyelerine ulaşan bir kademelenme oluşturuyordu. Bunlar Şeyhülislâm'ın kontrolünde bulunan "Ders Vekili"ne bağlı idiler. İllerdeki medreselerden mezun olanlar imam ve müezzin olabiliyor, İstanbul medreselerinden (külliyelerinden) mezun olanlar (icazet alanlar) mahalle İmamlığı, Şer'i mahkeme kadılığı, sübyan mektebi hocalığı, medrese müderrisliği görevlerinden (din dersleri, Arapça ve Farsça derslerinde) herhangi birine atanabiliyorlardı. Müsbet bilimlere yer verilmeyen medreselerde okuyan mollalar askere alınmıyor, gerektiğinde yönetimin amaçları yönünde kullanılan bir kaba kuvvet oluşturuyorlardı. Medreselerin belli bir eğitim süresi yoktu.

Azınlık okulları batı örneklerine göre kuruluyor, yönetime hiçbir bağlılıkları olmadığı gibi, yönetimin de azınlık okulları üzerinde etkisi bulunmuyordu. Buralarda her azınlık grubunun dinî, millî ve politik amaçlarına göre bir eğitim uygulanıyordu. Maarif Nezaretindeki Mekâtib-i Hususiye ve Ecnebiye Müfettişliği'nin başına da çok zaman bir Hristiyan getiriliyordu.

Balkan Türklerinin bir kısmı misyoner Hristiyanlar eliyle okullaşmaya daha erken başlayan azınlıkların okullarının yararlarını göerek kız çocuklarını dahi bu okullara göndermişler ve bundan yararlanmışlardır.

Asker ocağı ortamı

Atatürk'ün yetişmesinde, kesintisiz tamamladığı örgün eğitim kadar içinde yaşadığı asker ortamının ve burada hâkim olan ordu geleneklerinin de payı ve katkısı vardır. Özellikle harp şartlarında yaşanan bu ortamda askerlik bir meslek olmaktan fazla bir yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzına yüzyılların süzgecinden geçerek gelmiş gelenekler yön vermektedir. Bu yaşama girenler geleneklerin çizdiği yola bağlı kalmaya mecburdur. Zorlama olmamasına rağmen başka bir seçenekleri yoktur. Kahramanlığı, vatanseverliği, arkadaş bağlılığını, disiplini, fedakârlığı, özveriyi, tehlikelerden yılmamayı, âmirlerin emirlerine kesin itaatı ahlâkının bir parçası yapmadıkça o ortamda yaşama şansı bulunamaz. Gerçekte bu özellikler Türk milletinin de sahip olduğu ve koruduğu değerlerdir. Askere katılanlar için yabancı değerler değildir. Ordu ve millet, bu özellikleri veren yapısı ve gelenekleri ile kıtalar üzerinde asırlaşabilmiştir.

Türk ordusunda günün şartlarına göre daima iyi gelenekler yaşamış, tarih, Mehmetçiğin askerî vasıflarının eksildiğini görmemiştir. Atatürk'ün yetiştiği dönemde şartlar sebebiyle askerî değerlerin daha fazla hâkim

olduğu bir ortam vardır. Ölçüler daha çok askerî değerlere ve askerî başarılarla göre ayarlanmıştır.

Atatürk'ün yetişmesinde en büyük özelliklerden biri, bir mesleğe yönelik sistemli ve kesintisiz bir eğitim görmesidir. İyi yetişmek için çok önemli olan bu husus, Atatürk'ten önce ve sonra bu ölçüde devamlılık gösterememiş, birçok genç subay eğitimlerini yarım bırakarak İdadîden veya Harbiyeden cephelere gitmişlerdir. Atatürk, İmparatorluğun en iyi ve en üst eğitim sistemini kesintisiz tamamlamıştır.

Eğitime her yönü ile yetersiz mahalle mektebinde başlamıştır. Mahalle mektebine birkaç gün devam etmiş, buradan daha modern eğitim veren Şemsi Bey özel okuluna geçmiştir. Selanik Askerî Rüştiyesini ve Manastır Askerî İdadîsini bitirmiştir. Manastır İmparatorluk Avrupasının en hareketli ve yıkılma odağında Üsküp, Edirne ve Selaniğe yollarla bağlı bir şehirdir. Manastır Askerî İdadîsi, 1897 Türk-Yunan harbinin gün gün yaşandığı, günün sorunlarının düşünceleri ve davranışları şekillendirdiği, yıkıntıyı, bölünmeyi içlerinde duyan, sinirlenen, tartışan, her gün yeni bir şeyler öğrenen genç insanların, canlı ve sert bir disiplinin hâkim olduğu ortamdır. Türk-Yunan harbinde kazanılan askerî zaferlere rağmen sonuçta kaybedilmesi, genç dimağları çok meşgul etmiştir. Yunan harbi, bu tarihî imparatorluğun hâlâ ve her şeye rağmen kendisini koruyabildiğini göstermiştir. Atatürk, Manastır askerî İdadîsinde Yanya, Üsküp, Selanik, İşkodra ve Manastır Askerî Rüştiyelerinden gelen arkadaşları ile eğitime başlamıştır. Yatılı askerî okullar 24 saat beraber yaşanan, arkadaşlığın en üst noktaya çıktığı bir yuvadır. Özellikle Atatürk döneminde bu yuvalarda millî değerleri korumaya yönelik gelenekler, kahramanlığı, arkadaşlığı amaçlayan davranış özellikleri hâkimdir. 1898 yılında Manastır Askerî İdadîsini bitirerek 1899 - 1902 yılları arasında (3 yıl) İstanbul harbiyesini, 1902-1905 yılları arasında (3 yıl) Erkân-ı Harbiye Mektebini (Harp Akademisi) tamamlamıştır. Selanik'teki "Collège des Frère de la Salle" de Fransızca kurslarına devam etmiştir. Harbiye ve Erkân-ı Harbiye mektebi zamanının en üst eğitimini veren kurumlarıdır. İmparatorluğun bütün sorunları bu kalplerde çarpmakta, kendilerini daima iyi hazırlamanın gereğine inanılarak öğrenme çabası göstermekte, büyük emeller besleyen, sorumluluğunun bilincinde genç insanlar yetişmektedir.

O tarihlerde bu dersanelerde ve bu sıralarda Türk milletinin ve Türk tarihinin altın bir kuşağı yetişmiştir. Bu altın kuşak, üç kıtaya egemen büyüklükten sonra zaman zaman gerçek değerlerinden örnekler veren, fakat esasta iki buçuk asır devam eden yenilgilerin baskısından kurtulmaya

çalışan bir milletin öncüleri olmuştur. Balkan Harbini ilk görevlerinde yaşamışlar, İmparatorluğu yıkımdan kurtarmak için Libya'dan Sarıkamış'a, Yemen'den Çanakkale'ye ve Galiçya'ya kadar on dört cepheye kan vermişlerdir. Aynı altın kuşak, İstiklâl Harbini yapmış, Cumhuriyeti kurmuş, geliştirmiş, genç demokrasimizin temellerini atmıştır. Şüphesiz ki bu altın kuşak da büyük fireler vermiştir. Fakat bütün bu büyük tarihî hizmetler aynı altın kuşağın içinden çıkarlarca gerçekleştirilmiştir. Bu altın kuşağın en büyüğü de, şüphesiz, Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Harp Akademileri ile askerî eğitimini tamamlayan Atatürk, bütün önemli rütbelerinde harp tecrübesi kazanacağı bir dönem yaşamıştır.

Sağlam ve sistemli bir askerî eğitimden sonra muharebe ve harp tecrübeleri ve başarıları kendisini mesleğin en üst noktasına Mareşalliğe, Gaziliğe ulaştırmıştır.

Atatürk ırkların ve dinlerin çatıştığı, uluslararası ihtirasların düğümlendiği bir ortamda ve zamanda yetişmiştir. Çizdiği yol ve gösterdiği hedef ise insanları onura, mutluluğa ve barışa ulaştıran bir örnek olmuştur.

Onun gür ışığının aydınlığı her geçen gün yurttan ve dünyada yayılmaktadır.